

วิจารณ์หนังสือ

กวินธร เสถียร*
(Gwyntorn Satean)

รัชชาติภิวัตน์ ประวัติศาสตร์ ความรู้เรื่องพืชในสังคมไทย 2325 - 2535

ผู้เขียน ทิวพร ใจก้อน
จำนวน 220 หน้า
พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม 2566
สำนักพิมพ์มูลนิธิเพื่อการวิจัยสังคมเอเชีย
ISBN 978-619-94064-1-9

ความนำ

พรรณพืชชนิดใหม่ ๆ ของประเทศไทยหรืออาจเป็นของโลก มักปรากฏเป็นข่าวบ่อยครั้ง เช่นใน พ.ศ. 2567 นักวิจัยค้นพบ “สิงโตร่มเกล้า” วงศ์กล้วยไม้ (Orchidaceae) ที่อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก มีสถานะใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่งเนื่องจากไฟป่าและภูมิอากาศแห้งแล้งยาวนานขึ้น ต่อมา มีการค้นพบ “เปราะนพรัตน์” พืชเฉพาะถิ่นวงศ์ขิงข่า (Zingiberaceae) ที่อำเภอดอยสะเก็ด และอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ มีสถานะใกล้สูญพันธุ์เนื่องจากพบในป่าชุมชน จึงถูกเก็บหาเพื่อขายหรือนำไปเป็นพืชอาหาร สิงโตร่มเกล้า มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Kaempferia noctiflora* var. *thepthepae* Noppornch. & Somnoo ส่วนเปราะนพรัตน์ ชื่อว่า

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Assistant Professor Dr., Faculty of Social Sciences, Naresuan University).

Bulbophyllum romklaoense Pingyot & Thawara (Nopporncharoenkul et al. 2024; Thawara et al. 2024) การติดตามความรู้เกี่ยวกับพรรณพืชใหม่ ๆ อาจไม่ใช่เรื่องยาก แต่หากตั้งคำถามถึงคำเรียกชื่อ การจำแนกชนิดพันธุ์ องค์ความรู้และ พัฒนาการด้านพฤกษศาสตร์ในบริบทสังคมไทย การทำความเข้าใจประเด็นเหล่านี้ จากหนังสือ “ธัญชาติภวัตน์ ประวัติศาสตร์ความรู้เรื่องพืชในสังคมไทย 2325 - 2535” โดย ทิวาพร ใจก้อน (Jaikorn 2023) อาจช่วยไขข้อสงสัยข้างต้น

หนังสือเล่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการ พัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้าง นวัตกรรม (บพค.) ภายใต้ชุดโครงการวิจัย “ท่องไปบนดวงดาว ก้าวลงบนดวงจันทร์: ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์ในสังคมไทย” โดยมี ทวีศักดิ์ เพ็ญกุล เป็นหัวหน้า โครงการ สำหรับธัญชาติภวัตน์ฯ ไม่ใช่งานเขียนเรื่องแรก ด้วยก่อนหน้านี้ผู้เขียนมี ผลงานเรื่อง “รัฐสยามกับการจัดการธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ แนวคิด และความรู้ เรื่องศัตรูพืชในสังคมไทย พ.ศ. 2435 - 2487” (Jaikorn 2015) ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2558 ประสบการณ์อันต่อเนื่องและงานศึกษาชิ้นใหม่ที่ขยายช่วงเวลากว้างออกไป (พ.ศ. 2325 - 2535) ช่วยยืนยันว่า ทิวาพรจะให้มุมมองเชิงประวัติศาสตร์ของพรรณพืชใน บริบทสังคมไทยได้ลึกซึ้งขึ้น

เนื้อหาโดยสังเขป

แม้ผู้เขียนจะแบ่งเนื้อหาไว้ 6 บท แต่ด้วยบทที่ 1 เป็นส่วนนำ และบทที่ 6 เป็นส่วนสรุป ผู้วิจารณ์จึงกล่าวถึงเนื้อหาโดยสังเขปเพียง 4 บทสำคัญดังนี้

ความรู้เรื่องพืชในสังคมสยามยุคเปลี่ยนผ่าน พ.ศ. 2325 - 2435

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือนับตั้งแต่การครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 ถึงกลาง รัชกาลที่ 5 เป็นยุคเปลี่ยนผ่าน แต่เดิมชุดความรู้เรื่องพืชมีที่มาจากค่านิยมหรือ พิธีกรรมหลวง ซึ่งอิงกับคติความเชื่อทางศาสนาทั้งพุทธ พราหมณ์ - ฮินดู ผี ภูมิ ปัญญา วรรณกรรมหรือมุขปาฐะ บริบททางเศรษฐกิจการค้า การเมืองการปกครอง และการต่างประเทศ เช่น การนำเข้าพืชผักและไม้แก่นจันทน์มาใช้ในพิธีฝังเสาหลัก เมือง ด้วยเชื่อว่าเป็นไม้มงคล ในโคลงโลกนิติมีคำระบุชื่อพรรณไม้ (ใบคา ใบพ้อ กฤษณา ผลเตื่อ ขนุน) เปรียบเปรยกับลักษณะพฤติกรรมของคน การเรียกเก็บภาษี

จากเรือกสวนไรรณา เช่น หางข้าว มะพร้าว พริกไทย ไม้ฝาง ไม้ไผ่ป่า ยาสูบ ปอคราม การมอบพืชเครื่องเทศเพื่อติดต่อทางการทูต

เมื่อมีการรวบรวมความรู้ของพืชและสัตว์จัดทำเป็นหนังสือต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2408 “แสดงกิจจานุกิจ” อธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่อการแพร่พันธุ์พืช พ.ศ. 2416 “อักขรภาณานุกรม” ตั้งชื่อพืชใบเขียวที่งอกขึ้นมาจากพื้นดินว่า “หญ้า” และ พ.ศ. 2427 “พรรณพฤกษากับสัตวภิธาน” จำแนกพืชเป็นกลุ่มตามลักษณะทางกายภาพ (ความอ่อนความแข็ง) ลักษณะลำต้นและบริเวณที่เกิด (บนบกในน้ำ) และการมีดอก - ผล หนังสือทั้งสามเล่มนี้มีส่วนทำให้ความรู้เรื่องพืชเริ่มเปลี่ยนผ่านมาสู่ 1) การทำความเข้าใจพืชอย่างเป็นเหตุเป็นผลในสภาพตามธรรมชาติ 2) การจำแนกพืชออกเป็นกลุ่ม และ 3) การมองว่าข้อห้ามทางศาสนาต่อการฆ่าสัตว์ ตัดไม้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของรุกขเทวดานั้นทำได้ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม เนื่องจากเศรษฐกิจและการค้าขายตัวมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความเชื่อทางศาสนาจะยังคงเป็นฐานคิดที่มีอิทธิพลอยู่

พฤกษอนุกรมวิธาน: การจัดจำแนกพืชแบบใหม่ในสังคมสยาม / ไทย

คำว่า แบบใหม่หรือยุคสมัยใหม่ อยู่ในช่วง พ.ศ. 2436 - 2535 ซึ่งสยาม / ไทย ได้รับอิทธิพลความรู้เกี่ยวกับอนุกรมวิธาน (taxonomy) ศาสตร์ว่าด้วยการจำแนกหรือกำหนดเรียกชื่อพืช - สัตว์ มาจากชาวต่างชาติที่เข้ามาสำรวจพรรณไม้และจำแนกอนุกรมวิธานในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เช่น ฟินเลย์สัน (Finlayson) เฮลเฟอร์ (Helfer) ทีเยสมานน์ (Teysmann) ความรู้เรื่องพืชแบบใหม่ของไทยที่จัดทำในลักษณะอนุกรมวิธานเป็นครั้งแรกปรากฏในหนังสือแบบเรียนเรื่อง “รชดาภิเษก” ที่พิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2437) แต่ความแพร่หลายขององค์ความรู้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2463) มีการก่อตั้งหน่วยงานเก็บรวบรวม และสำรวจพรรณไม้ ได้แก่ กองตรวจพันธุ์รุกขชาติ และหอพรรณไม้

ความรู้เรื่องพืชในสังคมสยาม / ไทย พ.ศ. 2436 - 2503

เนื้อหาในบทนี้แบ่งประเด็นย่อยกล่าวถึงวิทยาศาสตร์กับความรู้เรื่องพืช ซึ่งเข้ามามีบทบาทในแบบเรียนและเอกสารทางราชการ ประเด็นปัญหาสงครามโลกครั้งที่ 1 และภัยธรรมชาติ ทำให้ชาวขาดแคลนและมีความต้องการเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดหน่วยวิจัยเรื่องข้าว เพื่อส่งเสริมการปลูกและปรับปรุงพันธุ์ เช่นเดียวกับพืชเศรษฐกิจ เช่น

ยางพารา ยาสูบ ส้ม ก็ได้รับการส่งเสริมอย่างแพร่หลาย ประชาชนให้ความสำคัญกับการใช้สมุนไพรในการรักษามากกว่าให้ความเชื่อมั่นต่อการแพทย์สมัยใหม่ จนเกิดโรงพยาบาลวังหลัง (โรงพยาบาลศิริราช) และตำราแพทยศาสตร์ด้านสมุนไพรต่าง ๆ ประเด็นความรู้เกี่ยวกับไม้ดอกไม้ประดับเกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการใช้ในงานภูมิทัศน์ และการขยายตัวของตลาดค้าไม้ดอกไม้ประดับพืชผักสวนครัวที่มีมาจากนโยบายส่งเสริมการปลูกผักในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ส่วนประเด็นพิพิธภัณฑ์พืชและสวนพฤกษศาสตร์ สมาคมพืช การเรียนเรื่องพืชในสถานศึกษา หน่วยราชการกับพืช และสหรัฐอเมริกาเกี่ยวกับความรู้เรื่องพืช เกิดจากความแพร่หลายของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ตามหลักอนุกรมวิธานพืชของโลกตะวันตก

ความรู้เรื่องพืชในสังคมไทย พ.ศ. 2504 - 2535

ความรู้เรื่องพืชในยุคนี้เป็นไปตามแนวนโยบายของรัฐ เริ่มตั้งแต่การประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 - 5 (พ.ศ. 2504 - 2529) รัฐบาลจะให้ความสำคัญกับพืชเศรษฐกิจ 6 ชนิด ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ข้าวโพด และยาสูบ และพืชที่เป็นความต้องการของตลาด เช่น ฝ้าย มะม่วง ส้ม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่เกษตรกรรมแผนใหม่ การพัฒนาชลประทาน การใช้เครื่องจักรกลทางเกษตร สารกำจัดศัตรูพืช และการพัฒนาสายพันธุ์ข้าว ซึ่งเป็นความร่วมมือกับสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) ขณะเดียวกันเกิดความเคลื่อนไหวต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากผลกระทบจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ โดยมีการออกกฎหมายคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า และการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ภาครัฐยังมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และในพื้นที่สวนดอกไม้ พืชสวยงาม เช่น ไม้ดอกไม้ประดับ พันธุ์ไม้เมืองหนาว พืชหายาก จึงได้รับความสนใจปรับปรุงพันธุ์เพื่อการค้า และส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่วนช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 - 7 (พ.ศ. 2530 - 2539) เป็นยุคเริ่มต้นของความรู้ด้านพืชดัดแปลงพันธุกรรม (GMO) เพื่อให้ได้ลักษณะพืชที่ต้องการ เช่น ต้านทานโรค ทนทานต่อสภาพอากาศ เพิ่มผลผลิตทางการเกษตร แต่ก็เกิดประเด็นถกเถียงต่อความปลอดภัยในการบริโภค การกลายพันธุ์ และผลกระทบต่อระบบนิเวศ

ข้อวิจารณ์

หากพิจารณาจากชื่อ *ธัญชาติวิวัฒน์ ประวัติศาสตร์ความรู้เรื่องพืชในสังคมไทย 2325 - 2535* อาจเข้าใจได้ว่าหนังสือเรื่องนี้จะบอกเล่าประวัติความรู้เรื่องข้าว แต่เนื้อหาในเล่มผู้เขียนเลือกใช้ “พฤกษศาสตร์”(botany) เป็นคำหลัก ตั้งต้นอธิบายใน ส่วนบทนำเรื่อยไปจนถึงบทสรุป ส่วน “ธัญชาติวิวัฒน์” ไม่ได้ให้นิยามความหมายไว้ ไม่ปรากฏทั้งในเนื้อหาบทอื่น ๆ และดัชนีคำตอนท้าย ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ผู้วิจารณ์จึงตีความโดยวิเคราะห์เชิงนิรุกติศาสตร์ ดังนี้

สำหรับ “ธัญ - ” [ทัญยะ -] เป็นแม่คำ หมายถึง ข้าวเปลือก มีลูกคำอย่าง ธัญพืช (พืชล้มลุกหลายชนิด มักหมายถึงวงศ์ Gramineae ให้ผลผลิตเป็นเมล็ด) ธัญญาหาร (อาหารคือข้าว) ธัญเขต (นา) และธัญชาติ เป็นคำเรียกรวม ๆ เมื่อกล่าวถึง ข้าวเปลือก ข้าวสาลี ข้าวไร้ ข้าวตอย หรือข้าวสายพันธุ์ใดก็ตาม

ส่วน “วิวัฒน์” อาจเป็นการละ “อ - ” ในคำว่า “อภิ” หมายถึง ยิ่ง วิเศษเหนือ ซึ่งผู้อ่านอาจคุ้นเคยกับชื่อ “สถาบันกรุงเทพธัญชาติ” แต่ผู้เขียนเปลี่ยนตัวสะกดจาก “วิวัฒน์” เป็น “วิตัน” โกล้เคียงกับคำว่า “วิตันะ” [วัตตะนะ] ซึ่งหมายถึง ความเป็นอยู่หรือความเป็นไปที่ดียิ่ง (Office of the Royal Society 2013)

ดังนั้น ความหมายตรงตัวตามรูปคำ “ธัญชาติวิวัฒน์” จึงหมายถึง ความเป็นมาหรือเป็นไปเกี่ยวกับความรู้เรื่องข้าว แต่ด้วยผู้เขียนนำเสนอเนื้อหาของ “- ชาติ” อื่น ๆ ประกอบรวม เช่น “รุกขชาติ” ไม่ใหญ่ที่เป็นสินค้าส่งออก ใช้ในงานพระราชพิธี งานก่อสร้างและงานประเพณีที่ศรัทธาอย่าง ลัก พยุง ประดู่ ก้ามปู ตะเคียน มะค่า “ติณชาติ” คือหญ้าชนิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนา และในมิติของข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจ และ “วลีชาติ” อย่าง กุหลาบ มะลิ ไม้ดอกสวยงามใช้ประดับตกแต่งสวน - วัง เมื่อขอบเขตเนื้อหาไม่ได้เจาะจงเฉพาะกลุ่มธัญญาหาร ความรู้ที่ผู้อ่านได้รับย่อมครอบคลุมพืชพรรณหลากหลายกลุ่ม หรืออาจเรียกว่า “พฤกษชาติวิวัฒน์” แทนได้

โดยทั่วไปแล้ว งานวิจัยเกี่ยวกับพืชมักเป็นการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ เช่น การค้นพบสิ่งโครมกล้ำและเปราะพันธุ์ ส่วนงานด้านสังคมศาสตร์ มีการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน การอนุรักษ์หรือใช้ประโยชน์ไม้ป่า การประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจศาสตร์ (Boonma et al. 2023; Satean et al. 2023; Phatlamphu et al.

2023) แต่งานด้านประวัติศาสตร์ ทิวาพรเห็นว่ายังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจัง ผู้เขียนจึงต้องการอธิบายพัฒนาการ ผลกระทบ และความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2325 - 2535) โดยให้เหตุผลว่า ขณะนั้นกรุงเทพมหานครเริ่มเป็นเมืองศูนย์กลางที่รับและเผยแพร่ความรู้ด้านพฤกษศาสตร์ ทั้งสามารถค้นหาเอกสารประกอบคำอธิบายได้ การจำกัดขอบเขตเวลาข้างต้น จึงมีพื้นที่สำหรับนักวิจัยอื่นได้ศึกษาต่อเนื่อง ทั้งช่วงหลัง พ.ศ. 2535 จนถึงรัชกาลปัจจุบันหรือก่อน พ.ศ. 2325 ย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย ซึ่งปรากฏทั้งข้าวและไม้ผลนานาพรรณอย่างในศิลาจารึกหลักที่ 1 เช่น ป่าหมาก ป่าพลู ป่าพร้าว ป่าลาง (ขุน) หมากม่วง หมากขาม และไม้ตาล (Thongkhamwan 1971)

ต่อประเด็นด้านเนื้อหา ความรู้ทางพฤกษศาสตร์และการจำแนกอนุกรมวิธาน อาจเป็นเรื่องของผู้สนใจเฉพาะกลุ่ม หรือในมิติด้านการศึกษาจัดเป็นวิชาแกน - วิชาเลือกของผู้เรียนระดับปริญญา สาขาชีววิทยาหรือวิทยาศาสตร์การเกษตร (Naresuan University 2021, 2022) แต่สิ่งที่ผู้เขียนเรียบเรียงจากเอกสารทั้ง 349 เรื่อง ไม่ได้มีเนื้อหาเพียงการตั้งชื่อพืชแบบทวินาม (binominal name) ในระบบอนุกรมวิธานเท่านั้น ยังมีการอธิบายความเป็นมาของอนุกรมวิธานพื้นบ้านแบบไทยดั้งเดิม (พ.ศ. 2325 - 2435) และอนุกรมวิธานสมัยใหม่ที่ปรับใช้ตามชาติตะวันตก พัฒนาการด้านพฤกษศาสตร์ของพืชกลุ่มต่าง ๆ เชื่อมโยงกับบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การศึกษา การเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์กับต่างชาติ (พ.ศ. 2436 - 2535) และบทบาทของหน่วยงานทั้งในและต่างประเทศต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องพืช

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ความรู้ทางพฤกษศาสตร์นั้นมีขอบเขตการศึกษากว้าง ปรากฏในเอกสารหลายประเภทและมีเป็นจำนวนมาก การรวบรวมและสังเคราะห์ข้อมูลนั้นไม่ง่าย แต่ผู้เขียนแก้ปัญหาโดยนิยามขอบเขตความรู้ทางพฤกษศาสตร์เน้นไปที่อนุกรมวิธานพืช และเสริมประเด็นที่เกี่ยวข้องหลายด้าน (เช่น สรีรวิทยา นิเวศวิทยา พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน เทคโนโลยีชีวภาพ) ข้อดีคือ ทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจเชื่อมโยงในแต่ละประเด็น ส่วนข้อควรระวังคือ อาจลดทอนความลุ่มลึกของเนื้อหา โดยเฉพาะหัวข้อย่อยบทที่ 2, 4 และ 5 อย่างไรก็ดี ช่องว่างดังกล่าวเปิดประเด็นให้ผู้อ่านสามารถเลือกศึกษาเพิ่มเติมได้ ดังนี้

1. ในบทที่ 1 - 2 ผู้เขียนยกตัวอย่างชื่อพรรณไม้จากวรรณคดีและวรรณกรรม เช่น *ไตรภูมิพระร่วง* *กฎหมายตราสามดวง* *ขุนช้างขุนแผน* *จินตามณี* และการก่อตั้งสวนพฤกษศาสตร์วรรณคดี ดังนั้น ลักษณะพรรณไม้ประจำถิ่นและการใช้ประโยชน์ที่ศึกษาจากวรรณคดีทั้งเรื่องในแต่ละช่วงเวลา โดยเฉพาะวรรณคดีประเภทนิราศของสุนทรภู่ เช่น *นิราศเมืองแกลง* *นิราศเมืองเพชร* *นิราศสุพรรณ* *นิราศพระบาท* เนื่องจากกล่าวถึงภูมิทัศน์ทางธรรมชาติอย่างเด่นชัด (Sankapanthanan 2013: 308 - 320) หรือวรรณคดีประเภทความเรียง เช่น *พระราชพิธีสิบสองเดือน* *นิทานโบราณคดี* ซึ่งมีเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ สังคม - วัฒนธรรม ทั้งเป็นหนังสือดี 100 เล่ม ที่คนไทยควรอ่าน (Chiangkun et al. 2000)

2. เนื้อหาในบทที่ 2 และ 3 ผู้เขียนกล่าวถึงพระราชพิธีหลวง ได้แก่ การฝังเสาหลักเมืองพระนคร พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อย่างไรก็ตาม ยังมีพระราชพิธีอื่นในแต่ละรอบเดือนที่สำคัญ เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรงทำเพื่อเป็นการมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด ปรากฏในหนังสือ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 (Chulalongkorn, His Majesty King, 2017) ซึ่งนักวิชาการเสนอว่า หนังสือเรื่องนี้เป็นผลมาจากประสบการณ์ของชนชั้นนำสยาม คติของพระมหากษัตริย์ตามจารีตกับนโยบายทางสังคมวัฒนธรรมที่มาจากโลกอาณานิคมร่วมสมัย ทั้งไม่ได้เป็นเพียงข้อเท็จจริงของพระราชพิธีเท่านั้น แต่ยังเต็มไปด้วยการอธิบายประวัติความเป็นมา ประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติ ข้อวิพากษ์วิจารณ์เสริมอีกมาก (Phungsoondara 2019: 122 - 123; Winichakul 2023: 4)

ดังนั้น ประเด็นที่ไม่อาจมองข้าม และยังไม่ปรากฏหัวข้อนี้คือ บทบาทสถาบันกษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับพรรณพืช โดยเฉพาะพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 9 ต่อการอนุรักษ์พรรณพืช ตั้งแต่ทรงปลูกสัก กัลปพฤกษ์ และนนทรี หน้าถ้ำจอมพล อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2499 ทรงเพาะเมล็ดยางนาจากอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี ณ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2504 จนกลายเป็นปายางนา กระทั่งโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) เพื่อเก็บรวบรวม รักษา ปรับปรุงพันธุ์พืชหายาก ใกล้สูญพันธุ์ เช่น หวาย ขนุน และพืชพื้นเมืองทั่วไป (EGAT

2011: 20; Santisuk 1995: 23, 126)

3. ในบทที่ 4 (พ.ศ. 2436 - 2503) ผู้เขียนกล่าวถึงบทบาทของกรมป่าไม้ ใน พ.ศ. 2440 (รัชกาลที่ 5) เนื่องจากปัญหาการทำไม้สัก พระราชบัญญัติรักษาต้นไม้ และป้องกันลักลอบตัดไม้ขอนสัก และการเปิดที่ทำการกรมป่าไม้ใหม่ที่บางเขน กรุงเทพฯ โดยเนื้อหารวมอยู่กับการอธิบายบทบาทของกระทรวงเกษตรต่อการปลูก พืชไม้ผลและพืชเศรษฐกิจ ดังนั้น ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “วนศาสตร์” (forestry)¹ จึง อาจมีเนื้อหาย่างย่นย่อ ผู้อ่านจึงควรทำความเข้าใจประเด็นวนศาสตร์ ก่อนการจัดตั้ง กรมป่าไม้ใน พ.ศ. 2439 ซึ่งลักษณะการทำไม้เป็นแบบดั้งเดิม (traditional forest) เน้นการทำไม้ซุง เช่น การเก็บภาษีการทำไม้กระยาเลย² ความสำคัญของไม้ป่า (ไม้ กฤษณา ไม้ฝาง ไม้จันทน์ ไม้หอม) และของป่าในฐานะสินค้าส่งออกสมัยรัชกาลที่ 3 การค้าไม้สักกับต่างประเทศใน พ.ศ. 2415 (รัชกาลที่ 5) การเปิดสัมปทานทำป่าไม้ที่ เมืองแพร่ให้กับบริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burmah Trading Corporation) และบริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Company) ใน พ.ศ. 2449 การเกิดโรงเรียน ป่าไม้ใน พ.ศ. 2478 ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาแห่งแรกของกรมป่าไม้ ที่ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ เนื่องจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมป่าไม้สมัยใหม่ การ ออกพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 แนวคิดการจัดการป่าไม้แบบอนกประสงค์ (multiple - uses forestry) เกิดวนอุทยานแห่งแรก (ป่าภูกระดึง จังหวัดเลย) ตาม ด้วยอุทยานแห่งชาติและเขตอนุรักษ์ระหว่าง พ.ศ. 2495 - 2524 การจัดการป่าไม้ เพื่อชุมชนใน พ.ศ. 2525 และการจัดการป่าไม้ในเมือง - ป่าไม้เอกชน (urban and private forestry) (Lim 2014: 62; Ruangpanit 2013; Tantivitayapitak 2024: 43)

¹ ศาสตร์ว่าด้วยการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงการอนุรักษ์ดิน น้ำ พื้นที่ป่า ไม้ และทรัพยากรป่าไม้อื่น (Eldin et al. 2024).

² หมายถึง ไม้ที่ไม่ใช่ไม้สัก เช่น เต็ง รัง พะยอม แดง ประดู่ เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า “ไม้พระยา ละเลย” เนื่องจากเจ้าเมืองหรือพระยาในสมัยรัชกาลที่ 5 เลือกตัดเฉพาะไม้สัก ซึ่งเป็นไม้มีค่า เท่านั้น (Tantivitayapitak 2024: 66).

4. ข้อมูลจากหนังสือและเอกสารที่ผู้เขียนเรียบเรียงไว้ ช่วยให้ผู้อ่านเห็นเค้าร่างพรรณไม้ในแต่ละช่วงเวลา แต่หากมีการตีความเพิ่มเติม โดยใช้หลักฐานประเภทแผนที่ เช่น Siege of Bangkok 1688 จาก *Histoire de la révolution de Siam arrivée en l'année* (1691), Plan de Bangkok จาก *Description du Royaume Thai ou Siam* (1854), แผนที่การเพาะปลูกผลไม้ในสยาม จาก *Atlas - Geography of Siam* (1925) (Davivongs & Arifwidodo 2020; Tantivitayapitak 2024: 46) และภาพถ่ายในอดีต เช่น ภาพสวนเต่าและแก่งจัน จาก *สมุดภาพสยามเรนซองส์* (Kasemsri 2017: 90 - 107) ภาพเกาะหน้าวัดอรุณราชวราราม และพระราชอุทยานสราญรมย์ จาก *ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (National Archives of Thailand 2005: 183, 256) และสนามหญ้าในสวนของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) จาก *เล่าเรื่องภาพเมืองไทย* (Nawigamune 2020: 28 - 31) ย่อมสร้างความเข้าใจต่อสภาพภูมิทัศน์และชนิดพรรณไม้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

5. ข้อเสนอของผู้วิจารณ์ต่อการศึกษาแผนที่และภาพถ่ายในอดีต ย่อมมีรายละเอียดหลักฐานอีกสองประเภทคือ ภาพจิตรกรรม และภาพวาดทางพฤกษศาสตร์ (botanical Illustration) เพื่อใช้ประกอบอนุกรมวิธานพืช ต่อประเด็นนี้ ทิวาพร กล่าวถึงการริเริ่มภาพวาดพรรณไม้ โดยอ้างถึงภาพสีน้ำสมอไทย และชมพูพวงหรือหัสคุณเทศ ของ พูนทรัพย์ สิงห์สุต ข้างเขียนประจำหอพรรณไม้ช่วง พ.ศ. 2500 - 2525 แต่ไม่ได้กล่าวถึงภาพเต็งควน ซึ่งเป็นภาพประกอบบทความเรื่อง Identification keys to genera and species of the Dipterocarpaceae of Thailand ของ เต็ม สมิตินันท์ (Smitinand 1954) ในวารสาร *Thai Forest Bulletin (Botany)* เล่ม 1 พ.ศ. 2497 หรืออาจย้อนไปถึงภาพเปราะหอมหรือว่านหอม ภาพพรรณไม้แรกของไทย โดย Englebert Kaempfer แพทย์ชาวเยอรมันที่เข้ามาสำรวจพรรณพืชสมัยอยุธยา พ.ศ. 2233 (Department of National Parks, Wildlife and Plant Conservation 2010: 13 - 14) อย่างไรก็ตาม ประเด็นภาพวาดทางพฤกษศาสตร์ อาจยังไม่โดดเด่น ณ ช่วงเวลาที่ผู้เขียนศึกษา แต่ใน พ.ศ. 2567 มีการจัดประกวดภาพวาดพืช เห็ด สาหร่าย หรือไลเคน ที่มีสรรพคุณทางยา หรือสมุนไพรในงาน “สานพฤกษพรรณผ่านงานพฤกษศิลป์” ครั้งที่ 6 (BAT2024) โดยคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (Mahidol University 2023) ดังนั้น หลังจาก พ.ศ. 2497 การศึกษาบทบาทของภาพวาดทางพฤกษศาสตร์ อาจช่วยให้เข้าใจการ

เปลี่ยนแปลงความรู้ หรือการรับรู้สาธารณะต่อพรรณไม้ได้เช่นกัน

ภาพที่ 1 ภาพลายเส้นเต็งควน โดย พุนทรัพย์ สิงห์สุทธิ พ.ศ. 2497 (ซ้าย)

และภาพโปสเตอร์งาน BAT2024 (ขวา)

(Source: Smitinand 1954; Mahidol University 2023)

ส่วนภาพจิตรกรรม อาจิไคราะห์ได้ยาก เนื่องจากเป็นไปได้หลายแนวทางว่า จิตรกรไม่ได้เจาะจงพรรณไม้ใดเป็นพิเศษ อาจไม่พบในพื้นที่นั้นแล้ว เป็นไม้ต่างถิ่นหรือไม่ในจินตภาพ อย่างไรก็ตาม กลับมีงานของนักประวัติศาสตร์ศิลปะที่อธิบายพรรณไม้และทิวทัศน์ ผ่านจิตรกรรมฝาผนังในวัดและสถานที่สำคัญสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 (Sriganapati 2018: 5) ต่อประเด็นนี้ สันติ เล็กสุขุม (Leksukum 2005: 272) อธิบายว่า จิตรกรรมฝาผนังของอุโบสถและวิหาร เป็นภาพอดีตที่ช่างเขียนสะท้อนโลกทัศน์ทางสังคม ซึ่งในรัชกาลที่ 3 คติทางพุทธศาสนาและเรื่องราวของกษัตริย์ปรับเปลี่ยนมาเป็นฉากชีวิตชาวบ้าน และปรากฏการณ์ทางสังคมมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลของแนวคิดสังคมนิยมตะวันตก (realism) ดังนั้น การใช้ภาพจิตรกรรมร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น จะช่วยสร้างความเข้าใจต่ออดีตของพืชพรรณยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ผู้อ่านอาจศึกษาเพิ่มเติมจาก มรดกภูมิปัญญา จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์วัดราชสิทธิาราม วัดสุวรรณาราม และวัดทองธรรมชาติ (Liwchaichan 2020)

บทสรุป

หนังสือเรื่องนี้ได้ทำหน้าที่สื่อสารประเด็นทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พฤกษศาสตร์ (history of botany) โดยเน้นไปที่ ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ด้านอนุกรมวิธานพืชของไทย เชื่อมโยงกับบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การศึกษา การเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์กับต่างชาติ กำหนดช่วงเวลาศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325) จนถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2535) เรียบเรียงเนื้อหาแบ่งเป็นประเด็นย่อย ให้ผู้อ่านทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ขณะเดียวกัน ได้ลงลึกความรู้อื่นที่เชื่อมโยงกับพืช สำหรับผู้เรียนในสาขาวิชาชีววิทยา และวิทยาศาสตร์การเกษตร ได้ศึกษาเพิ่มเติม

การแบ่งประเด็นย่อยต่าง ๆ ในแต่ละบท เช่น พืชกับพิธีกรรม พืชกับภูมิวัฒนธรรม พืชกับเศรษฐกิจการค้า ฯลฯ ทำให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับพืชยังแตกแขนงไปได้อีกมาก ผู้วิจารณ์จึงเสนอให้ผู้อ่านศึกษาเพิ่มเติมใน 5 ประเด็นคือ 1) พรรณไม้ในวรรณคดี - วรรณกรรม 2) บทบาทของสถาบันกษัตริย์ 3) ความรู้ด้านวนศาสตร์ 4) แผนที่ - ภาพถ่ายในอดีต และ 5) ภาพวาดทางพฤกษศาสตร์ - ภาพจิตรกรรม ส่วนการกำหนดขอบเขตเวลาได้เว้นช่องว่างสำหรับนักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป ได้ศึกษาค้นคว้าช่วงก่อนและหลังสมัยรัตนโกสินทร์ต่อไป

แม้ความรู้ด้านอนุกรมวิธานพื้นบ้านของไทยอาจอยู่ในภาวะหยุดนิ่ง เว้นแต่จะมีการค้นพบเอกสาร บันทึก หรือจารึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพิ่มเติม แต่ความรู้ด้านอนุกรมวิธานสากล และความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพืชในศาสตร์สาขาอื่น ๆ จะยังคงเป็นพลวัต ผ่านการค้นพบชนิดพรรณพืชใหม่ ๆ หรือพรรณพืชโบราณ ซึ่งย้อนไกลไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่นการค้นพบเมล็ดพันธุ์พืช³ และส่วนของพืชที่มนุษย์ยุค

³ เช่น Madhuca วงศ์พิทูล (Sapotaceae), Canarium วงศ์มะแฟน (Burseraceae), Terminalia วงศ์สมอ (Combretaceae), Lagenaria วงศ์แตง (Cucurbitaceae), Piper วงศ์พริกไทย (Piperaceae) (Gorman 1970: 102).

โบราณใช้ประโยชน์ (Gorman 1970: 102; Kiernan et al. 1988: 39) โดยเฉพาะ
โลงไม้สักลงรัก ที่ถ้ำผีแมน ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน หรือ
หากพันธุกรรมพืชใด ๆ สูญสิ้นไป ก็เป็นประเด็นน่าสนใจว่า พืชชาติหรือธัญชาติจะ
ยังภักดีต่อไปในสังคมไทยอย่างไร

References

- Boonma, T., Saensouk, S. & Saensouk, P. (2023). Diversity and traditional utilization of the Zingiberaceae plants in Nakhon Nayok Province, Central Thailand. *Diversity*, 15(8), 904. <https://doi.org/10.3390/d15080904>.
- Chiangkun, W., Sajjaphan, R., Chupongpairaj, K., Lertwicha, P. & Yoonpan, K. (2000). *สารานุกรมแนะนำหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน* [Encyclopedia recommends 100 good books that Thai people should read]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation.
- Chulalongkorn, His Majesty King. (2017). *พระราชพิธีสิบสองเดือน* [The royal ceremonies of the twelve months]. Bangkok: Thai Quality Book.
- Davivongs, V. & Arifwidodo, S. (2020). ภูมิทัศน์สวนในบางกอก: การตีความจากแผนที่และภาพถ่ายโบราณ [Bangkok inner orchard's landscape: The interpretation from old maps and photographs]. *NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture*, 17(2), 292 - 327.
- Department of National Parks, Wildlife and Plant Conservation. (2010). *พฤกษศิลป์* [Botanical illustration]. Bangkok: The Forest Herbarium.
- EGAT. (2011). *ต้นไม้ทรงปลูก* [Tree planting in honor of the King]. Bangkok: Electricity Generating Authority of Thailand.
- Eldin, H., Chaney, W. & Pope, P. (2024, Mar 9). *Forestry*. Retrieved August 19, 2024, from <https://bit.ly/3YR8hLM>.
- Gorman, C. (1970). Excavations at Spirit Cave, North Thailand: Some interim interpretations. *Asian Perspectives*, 13, 79 - 107.
- Jaikorn, T. (2015). *รัฐสยามกับการจัดการธรรมชาติ: ประวัติศาสตร์ แนวคิด และความรู้เรื่องศัตรูพืชในสังคมไทย พ.ศ.2435 - 2487* [Siam and the management of nature: history, concepts and knowledge about pests]. Bangkok: P. Press.

- Jaikorn, T. (2023). *ธัญชาติวิวัฒน์ ประวัติศาสตร์ความรู้เรื่องพืชในสังคมไทย 2325 - 2535* [Grains: A history of plant knowledge in Thai society 1782 - 1992]. Phitsanulok: Foundation for Advanced Research on Asian Societies.
- Kasemsri, P. (2017). *สมุดภาพสยามเรเนซองส์: ความทรงจำแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1* [Siam Renaissance Picture Book: Memories of Rattanakosin, Volume 1]. Bangkok: Siam Renaissance.
- Kiernan, K., Spies, J. & Dunkley, J. (1988). Prehistoric occupation and burial sites in the mountains of the Nam Khong Area, Mae Hong Son Province, Northwestern Thailand. *Australizn Archaeology*, 27, 24 - 44.
- Leksukum, S. (2005). *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนแปลง การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม* [Thai painting in the reign of King Rama III: Thoughts changed, expressions changed]. Bangkok: Muangboran.
- Lim, S. (2014). แพร่ เมืองเล็กไม่เคยไร้ “อุตสาหกรรมไม้สัก” [Phrae a small city has never been without a “teak industry”]. *Sarakadee*, 30(356), 62 - 64.
- Liwchaichan, B. (2020). *มรดกภูมิปัญญา จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ วัดราชสิทธาราม วัดสุวรรณาราม และวัดทองธรรมชาติ* [Wisdom heritage: Rattanakosin period mural paintings]. Bangkok: Department of Cultural Promotion.
- Mahidol University. (2023). *Botanical Art Thailand 2024*. Retrieved August 21, 2024, from <https://bit.ly/3AGnqW2>.
- Naresuan University. (2021). *หลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์การเกษตร หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. 2564* [Bachelor of Science Program in Agricultural Science B.E. 2564]. Phitsanulok: Faculty of Agriculture, Natural Resources and Environment, Naresuan University.

- Naresuan University. (2022). *หลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาชีววิทยา หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. 2565* [Bachelor of Science Program in Biology B.E. 2565]. Phitsanulok: Faculty of Science, Naresuan University.
- National Archives of Thailand. (2005). *ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [A collection of historical photographs of the reign of King Rama IV]. Bangkok: Fine Arts Department.
- Nawigamune, A. (2020). *เล่าเรื่องภาพเก่าเมืองไทย* [Stories of old pictures of Thailand]. Bangkok: Saengdao.
- Nopporncharoenkul, N., Jenjittikul, T., Somnoo, T., Meewasana, J. & Tanming, W. (2024). *Kaempferia noctiflora* var. *thepthepae* (Zingiberaceae), a new taxon from Thailand. *Annales Botanici Fennici*, 61(1), 79 - 92. <https://doi.org/10.5735/085.061.0112>.
- Office of the Royal Society. (2013). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* [The Royal Institute Dictionary B.E.2554]. Bangkok: Office of the Royal Society.
- Phatlamphu, N., Saensouk, S., Saensouk, P., Junsongduang, A. & Setyawan, A. (2023). Economic value assessment of edible plants in Muang District, Kalasin Province, Thailand. *Biodiversitas Journal of Biological Diversity*, 24(7), 3960 - 3967. <https://doi.org/10.13057/biodiv/d240734>.
- Phungsoondara, V. (2019). หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนกับประสบการณ์แบบอาณานิคม [Phraratchaphithi Sipsong Duan and the colonial experience]. *The Thammasat Journal of History*, 6(1), 95 - 126. <https://doi.org/10.14456/thammasat-history.2019.3>.
- Ruangpanit, N. (2013). *ป่าและการป่าไม้ในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)* [Forests and forestry in Thailand]. Bangkok: Faculty of Forestry, Kasetsart University.

- Sankapanthanan, T. (2013). *วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย* [Ecocriticism in Thai literature]. Bangkok: Nakorn.
- Santisuk, T. (Ed.). (1995). *สวนจิตรลดาพฤกษาพรรณ* [Royal Chitralada Botanical Garden]. Bangkok: Amarin.
- Satean, G., Limsiriwong, S. & Tana, S. (2023). ยางนาและจำปาขาว: สถานภาพและแนวทางอนุรักษ์ รุกขมรดก กรณีศึกษา อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก [Yang Na and Champa Khao: status and guidelines for the conservation of heritage trees in Nakhon Thai District, Phitsanulok Province]. *Journal of Social Sciences Naresuan University*, 19(2), 175 - 208. <https://doi.org/10.14456/jssnu.2023.20>.
- Smitinand, T. (1954). Identification keys to genera and species of the Dipterocarpaceae of Thailand. *Thai Forest Bulletin (Botany)*, 1, 1 - 26.
- Sriganapati, T. (2018). *พรรณไม้และทิวทัศน์ในงานจิตรกรรมไทยประเพณีสมัยรัชกาลที่ 1 - 4* [Plants and landscape in Thai traditional painting during reign of King Rama I - King Rama IV]. (Master's thesis, Silpakorn University).
- Tantivitayapitak, V. (2024). *ประวัติศาสตร์ (การทำลาย) สิ่งแวดล้อมไทย* [History (Destruction) of Thai environment]. Bangkok: Matichon.
- Thawara, N., Pingyot, T., Suksathan, P. & Ruchisansakun, S. (2024). *Bulbophyllum romkloense* (Orchidaceae), a new species from Thailand. *PhytoKeys*, 238, 147 - 155. <https://doi.org/10.3897/phytokeys.238.114999>.
- Thongkhamwan, C. (1971). *คำอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 (พิมพ์ครั้งที่ 6)* [Translation of King Ramkhamhaeng the Great's Stone Inscription, Sukhothai Inscription No. 1]. Bangkok: Ramkhamhaeng University.

Winichakul, T. (2023). ยุคสมัยอย่างใหม่และกษัตริย์อย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน [New era and monarchy in the royal twelve - month ceremonies]. In K. Suwanapech (Ed.), *ยุคสมัยและกษัตริย์อย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน* [New era and monarchy in the royal twelve - month ceremonies] (3 - 113). Bangkok: Illuminations.